

ӘОЖ 658.8(574)

Э.Е. Жусипова

Т. Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

E-mail: Elmira_zhusipova@mail.ru

Жаһандану жағдайындағы ұлттық бәсекегеқабілеттілікті қалыптастырудың теориялық аспектілері

Жаһандану жағдайында әлемдік экономикада болып жатқан инновация мен техникалық прогрестің дамуына байланысты сапалық өзгерістер, елдер, аймақтар, кәсіпорындар арасындағы бәсекелік күресті өршіктіре түсе отырып, өндірушілердің бәсекегеқабілеттілігін мемлекеттің күшіне айналуына ықпал жасайды. Мақалада жаһандану жағдайындағы ұлттық бәсекеге қабілеттілікті қалыптастырудың теориялық аспектілері қарастырылып отыр. Автормен бәсеке мен бәсекегеқабілеттіліктің қағидалары, қайнар көздері мен факторларының мәндері ашылды. Отандық және шетелдік ғалымдардың көзқарастарына талдаулар жасалды. Сондай-ақ ұлттық бәсекегеқабілеттіліктің мәніне авторлық тұрғыда анықтама берілді. Осыған орай, ұлттық бәсекегеқабілеттілік дегеніміз - біздің ойымызша, елдің даму бағытына қарай, экономиканың шектеулі ресурстарды тиімді пайдалана отырып, инновациялық технологияларды қолдануға негізделген, елді сапалы білім, дамыған әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылым және экономикалық өсудің жоғарғы қарқындарымен қамтамасыз ете алу қабілеті. Автормен бәсекегеқабілеттіліктің әрбір деңгейінің, аймақтың, кәсіпорынның, өнімнің бәсекегеқабілеттілік деңгейін арттыруға ықпал ететін факторларының мәндері мен олардың өзара байланысы қарастырылды. Кәсіпорынның бәсекегеқабілеттілік деңгейі тәуелді болатын негізгі және шешуші элементтері айқындалды. Сондай-ақ ғаламдық бәсекегеқабілеттілікті бағалаудың критерийлері мен ондағы Қазақстанның орны мен рөлі жөнінде айтылды.

Түйін сөздер: ұлттық бәсекегеқабілеттілік, аймақтық бәсекегеқабілеттілік, кәсіпорынның бәсекегеқабілеттілігі, өнімнің бәсекегеқабілеттілігі, инновация, экономикалық өсу қарқыны.

E. E. Zhusipova

Theoretical aspects of national competitiveness in a globalization conditions

Qualitative changes, associated with the development of innovation and technological progress in the world economy in the context of globalization, sharpen competition between countries, regions, enterprises, contributing to the fact that producers' competitiveness becomes a force of the state.

This article deals with theoretical aspects of national competitiveness in a globalizing world. The authors reveal the criteria, sources and factors that determine the essence of competition and competitiveness in general. The theory and views of domestic and foreign scientists are presented and analyzed, as well as the author's approach to the definition of national competitiveness. Accordingly, the national competitiveness, in our opinion, is the ability of the economy to provide the country with high rates of economic growth achieved through the application of innovative technologies, while making efficient use of the limited resources, quality education and social and industrial infrastructure, depending on the direction of the country. The authors examined the substance of each level of competitiveness and the factors contributing to increase of competitiveness of the region, businesses, products, their relationship. The main and key elements, that determine the competitiveness of enterprises, and a criteria for evaluating the global competitiveness index, the place and role of Kazakhstan in it are analyzed.

Keywords: national competitiveness, regional competitiveness, enterprise competitiveness, product competitiveness, innovation, economic growth.

Э.Е. Жусипова

Теоретические аспекты формирования национальной конкурентоспособности в условиях глобализации

Качественные изменения, связанные с развитием инновации и техническим прогрессом, происходящие в мировой экономике в условиях глобализации, обостряют конкурентную борьбу между странами, регионами, предприятиями, способствуя тому, что конкурентоспособность производителей становится силой государства.

В данной статье рассмотрены теоретические аспекты формирования национальной конкурентоспо-

собности в условиях глобализации. Авторы раскрывают критерии, источники и факторы, определяющие сущность конкуренции и конкурентоспособности в целом. Приведены и проанализированы теория и взгляды отечественных и зарубежных ученых, а также авторский подход к определению сущности национальной конкурентоспособности. Исходя из этого, национальная конкурентоспособность, по нашему мнению, это способность экономики обеспечить страну с высокими темпами экономического роста, достигнутые на основе применения инновационных технологий, при эффективном использовании имеющихся ограниченных ресурсов, качественным образованием и развитой социальной и производственной инфраструктурой в зависимости от направления развития страны. Авторами рассмотрены сути каждого уровня конкурентоспособности и факторов, способствующих к повышению уровня конкурентоспособности региона, предприятия, продукции, их взаимосвязи. Проанализированы основные и ключевые элементы, от которых зависит уровень конкурентоспособности предприятия, а также критерии оценки индекса глобальной конкурентоспособности, место и роль Казахстана в нем.

Ключевые слова: национальная конкурентоспособность, региональная конкурентоспособность, конкурентоспособность предприятия, конкурентоспособность продукции, инновация, темпы экономического роста.

Қазіргі уақытта ұлттық бәсекегеқабілеттілік ұғымы кез келген елдің дамуының басты көрсеткіші болып табылады. Жаһандану үрдістері нәтижесінде әлем мемлекеттерінің басым көпшілігі әлемдік нарықтардағы ұлттық бәсекеге қабілеттілікке көп көңіл аударуда.

Осыдан екі жыл бұрын Елбасымыз Үкіметтің алдына Қазақстанды әлемнің бәсекеге ең қабілетті 50-елдер қатарына қосуды міндет етіп қойған болатын. Ал Қазақстан Президентінің жақындағы Жолдауы барысында мемлекетіміздің алдына жаңа асу – осы дүниежүзілік абыройлы «жарыста» 30-қатарға көтеріліп, 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30-мемлекеттері санына қосылуды қойып отыр [1].

Осыған орай, Қазақстанда бәсекеге қабілетті ұлттық экономика қалыптастыру мен ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің мәнін анықтау үшін отандық және шет елдік ғалымдардың көзқарастары мен теорияларын кешенді әрі жүйелі түрде қолдану қажеттілігі туындайды.

Көптеген жылдар ішінде, бәсеке мен бәсекегеқабілеттіліктің мәнін зерттеуші ғалымдар түрлі қағидаларды анықтап, сондай-ақ әр қайсысы түрлі көзқараста бәсекегеқабілеттіліктің қайнар көздері мен факторларын ұсынды.

Экономикалық әдебиеттерде бәсекегеқабілеттілікке түрлі анықтамалар келтіріледі. Мәселен, ресейлік профессор Л.С. Бляхман:

«Бәсекеге қабілеттілік – бұл тауарлар мен қызмет түрлерінің әлем дік немесе ұлттық (егер басқа елдерден импорт мүмкін емес немесе қиын болса) нарықтарының берілген сегментінде жасалған қосымша құн үлесін қалыпты ұстап тұру және көбейте алу қабілеті, өзінің бәсекелік артықшылықтарын дамыту және тиімді пайдалана алу қабілеті» деп

анықтама береді. Және мұнда ол, ғаламдық, ұлттық және аймақтық деңгейлердегі бәсекеге қабілеттіліктің негізгі нысанына бүтіндей саланы емес, өзара алмастырылатын тауарлар мен қызметтер, баламалы өндіріс технологиялары, өткізу мен сатудан кейінгі қызметтер ұсынылатын, мезаэкономикалық кешендер әрекет ететін, саларалық кластерлер құрылу шегінде жаңа өнім жасалатын, шикізаттан соңғы өнімге дейінгі – бүкіл технологиялық цикл, әрі өнімді сатқаннан кейінгі, оны тұтыну барысындағы талап, қажеттіліктерді қанағаттандыру жүзеге асатын нарық сегментін жатқызады. Бәсекегеқабілеттілікті бағалаудың құндық көрсеткіші ретінде еңбек өнімділігін атайды [2, 17 б.].

У.Б. Баймұратовтың ойы бойынша: «Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі, экономикалық жүйенің бәсеке жағдайында, тауарлар мен қызмет түрлерінің ішкі және сыртқы нарықтарында адамдардың материалды және рухани қажеттіліктерін халықаралық экологиялық стандарттарды қадағалай отырып қанағаттандыра алу қабілеті». Бәсекегеқабілеттілік елдің түпкі мақсаты емес, тек өмір сүру сапасын жақсарту құралы екенін, әрі экономиканың адамдардың денсаулығына зиян келтіретін тауарлар мен қызмет түрлерін өндіре алу қабілетін гуманитарлық тұрғыда бәсекегеқабілеттілік ұғымына қарсы екенін де атап көрсетеді [2, 66 б.].

Академик К.А. Сағадиев бәсекеге қабілеттілікті әрбір елдің жоғары әрі тұрақты экономикалық өсу қарқынын қамтамасыз ете алу қабілетімен анықтайды. Оның анықтамасының профессор Л.С. Бляхманнан айырмашылығы, К.А. Сағадиев еңбек өнімділігін бәсекеге

қабілеттіліктің негізгі нысаны ретінде емес, бәсекеге қабілеттіліктің индексін анықтаушы факторы ретінде қарастыруында болып тұр. Бәсекегеқабілеттілік әрі қуатты талдаушы құрал, себебі осы көрсеткіш арқылы әрбір елдің жай-күйін білуге, әрі саяси құрал, себебі бәсекегеқабілеттілік бір мезгілде қоғамның демократиялық дамуы мен өмір сүрудің жоғары стандарттарын қамтамасыз етеді, деп атап көрсетеді [2, 89 б.].

Профессор МФПА Р.А. Фатхутдинов, бәсекегеқабілеттілікті субъектінің дәл сол мезгілдегі, нақты бір нарықта көшбасшы бола алу қабілетімен, бәсекелестермен бақталастықта жоспарланған мақсаттарға жету жолында, өзінің бәсекелестік артықшылықтарын, басқарылатын нысанның артықшылықтарын басқара алу қабілетімен анықтайды. Бәсекеге қабілеттілікті ол стратегиялық (ұзақ мерзімдік, нысанға немесе жүйеге енуде), тактикалық (қысқа мерзімдік, нысан үдерісінде) және шұғыл (ағымдағы уақыттағы нарықта) деп бөледі [2, 269].

Ұлттық бәсекегеқабілеттілік дегеніміз, біздің ойымызша, елдің даму бағытына қарай, экономиканың шектеулі ресурстарды тиімді пайдалана оырып, инновациялық технологияларды қолдануға негізделген, елді сапалы білім, дамыған әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылым және экономикалық өсудің жоғарғы қарқындарымен қамтамасыз ете алу қабілеті. Табиғи ресурстардың шектеулігі, оларды тиімді пайдаланумен қатар, инновацияға негізделген экономикаға көшу қажеттілігін тудырады.

Адам инновацияның қайнар көзі мен қозғаушы күші. Сондықтан, елдің инновациялық дамуы адам еңбегінің, оның ғылыми-ағартушылық деңгейінің тікелей нәтижесі болып табылады.

Ұлттық бәсекеге қабілеттілік өте кең ұғым, ол бәсекеге қабілеттіліктің түрлі деңгейлерінің әсерінен құралып, экономиканың түрлі субъектілерінің тиімді шаруашылық қызметтерінің нәтижесі болып табылады. Сондықтан, экономиканың маңызды субъектісі ретіндегі кәсіпорындардың нарықтық экономикадағы бәсекелік артықшылықтарын қалыптастыруға ықпал ететін факторларды бағалап, олардың жаңа жағдайларда әрекет ету ерекшеліктерін қарастырудың маңызы зор.

Сонымен, бәсекегеқабілеттілік категориясын бірнеше деңгейлерде қарастыруға болады (1-сурет):

- I деңгей – өнімнің бәсекегеқабілеттілігі;
- II деңгей – кәсіпорынның бәсекегеқабілеттілігі;
- III деңгей – аймақтың (саланың) бәсекегеқабілеттілігі;
- IV деңгей – елдің немесе ұлттық бәсекегеқабілеттілік.

Бәсекеге қабілеттіліктің бұл деңгейлері арасында тығыз байланыс пен тәуелділік бар. Оларды деңгейлер иерархиясы түрінде көрсетуге болады:

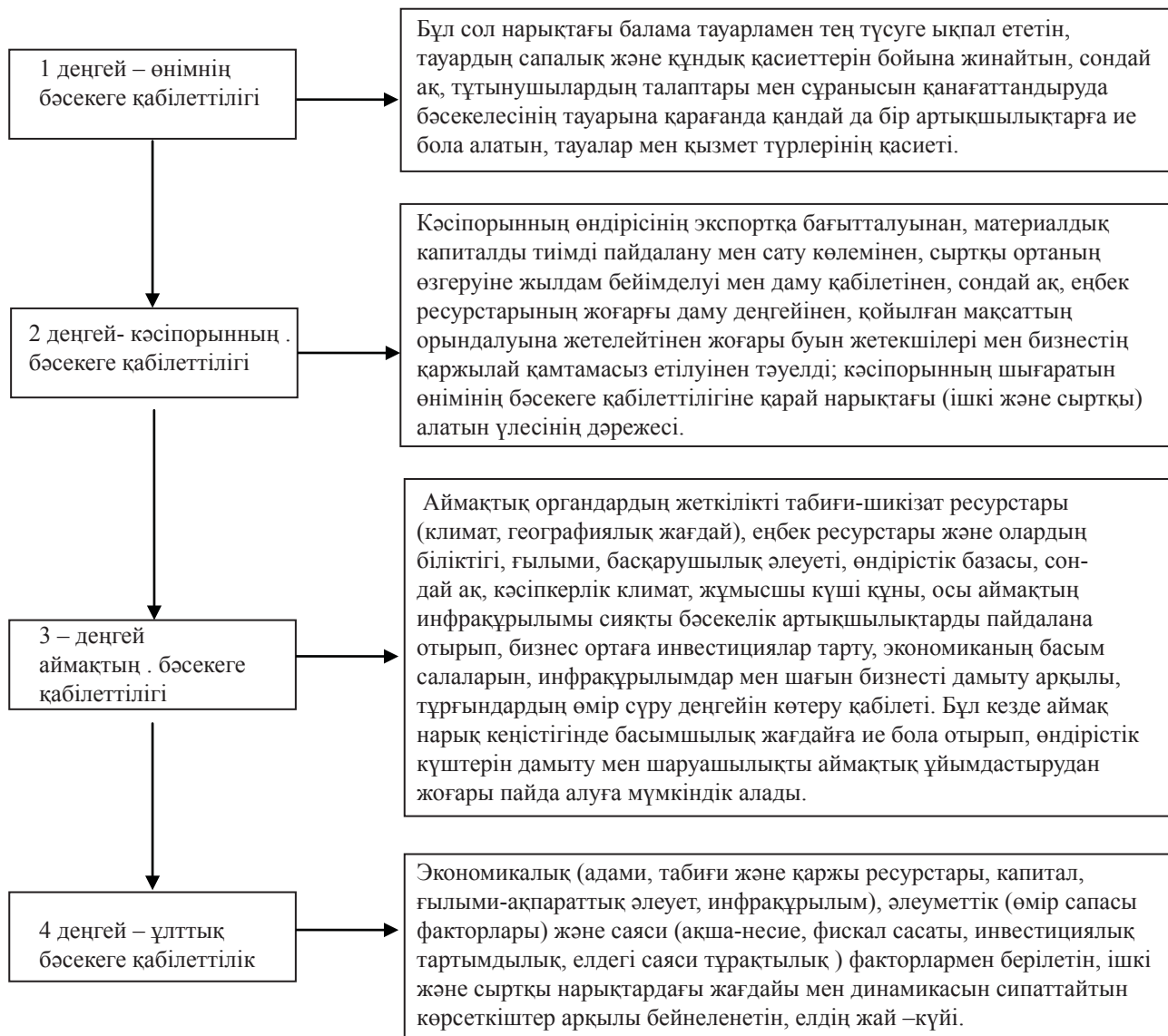
өнім– кәсіпорын–аймақ–ұлттық экономика

Өнімнің бәсекеге қабілеттілік деңгейі кәсіпорынның бәсекелік қабілеттілік деңгейін анықтайтын негізгі элемент болып табылады. Себебі, кәсіпорынның бәсекегеқабілеттілігін бағалау, оның тауарын басқа фирмалардың көпшілік арасында жоғары деңгейде бағаланған және дәл сол уақыт кезеңінде жоғары бәсекелік қабілетке ие болған, өнімдерімен салыстыру негізінде жүргізіледі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтайтын басқа шешуші элемент кәсіпорынның өзі, яғни оның басқарушылық әлеуеті, өндірісті ұйымдастыру әдістері, өндірістік база, техникалық деңгейі мен оны пайдаланудан келетін экономикалық тиімділігі мен өнімнің өзіндік құны болып табылады.

Аймақтың бәсекеге қабілеттілік деңгейі оның аймақтық органдарының бизнес ортаға инвестициялар тарту арқылы осы аймақтың кәсіпорындарына қаржылай және басқалай қолдаулар көрсетулері, тұрғындарының өмір деңгейі мен білім сапасын жақсарту отырып, табиғи ресурстар мен климаттық жағдайлар, еңбек ресурстары мен, олардың біліктілігі, ғылыми, басқарушылық әлеуеті, осы аймақтың дамыған инфрақұрылымы сияқты бәсекелік артықшылықтарын дұрыс пайдалана алу қабілетімен анықталады.

Ұлттық бәсекеге қабілеттілік деңгейіне ортамерзімдік перспективада тұрақты болатын, елдің аймақтары мен институттары көрсеткіштерінің ұлттық экономикалар бәсекеге қабілеттілігін бағалау рейтингісінің критерийларына сәйкес келетін жай-күйі.

1-сурет – Бәсекегеқабілеттіліктің әрбір иерархиялық деңгейінің мазмұны

Ескертпе: автормен жасалған

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік Индексі, алғаш рет 2004 жылы жарияланған, 12 көрсеткіштен тұратын - «Институттар сапасы», «Инфрақұрылым», «Макроэкономикалық тұрақтылық», «Денсаулық және бастауышта білім беру», «Жоғарғы білім беру және кәсіптік дайындық», «Тауарлар мен қызмет көрсету нарықтарының тиімділігі», «Қаржы нарығының дамуы», «Технологиялық деңгей», «Нарық көлемі», «Компанияның бәсекеге қабілеті», және «Инновациялық әлеует» бағалау критеріі болып табылады.

Өкінішке орай, сарапшылар Қазақстанның экономикасының күшті жақтарына тек бай

табиғи ресурстары және біршама сауатты макроэкономикалық менеджментті жатқызса, әлсіз тұстарына - білім беру, денсаулық сақтау, қаржы секторы, бизнес-климатты, инфрақұрылымды, компанияның бәсекеге қабілетін қоса, сондай ақ, бюрократиялық процедуралар мен коррупцияның жоғары деңгейін жатқызды [4].

Профессор К.Б. Бердалиевтің ойы бойынша, «Бәсекегеқабілеттілікті кешенді қарастыру керек, себебі ол өзін тек өндіріс пен айналымда ғана емес, сонымен бірге қоғамдық қызметтер аясында, соның ішінде интеллектуалдық меншікті көрсетеді, ал соңғысы бәсекеге қабілеттің

күрделі және шешуші негізін құрайды» дейді. Кәсіпорын үшін, адами ресурс басты әлеуеттік мүмкіншілік, себебі, оның кәсіби сапасының арқасында, адам жасайтын еңбек өнімділігі бәсекеге қабілеттіліктің шешуші элементіне айналады [2, 239].

Еңбек өнімділігін елдегі білім деңгейі мен сапасы, сондай-ақ кәсіпорынның персоналды оқыту, жұмысшылардың біліктілігін арттыру жөніндегі өзінің шешімдері және менеджменттің тиімді жүйесін құру сияқты түрлі факторлар анықтайды.

Кез келген саланың бәсекеге қабілеттілігін дамыту ішкі және сыртқы факторлардың үйлесімді кешенін құру арқылы қол жеткізіледі. Ішкі факторлар кәсіпорынның өзіне тәуелді, даму басымдығы қаншалықты дұрыс таңдалуынан, оның қызметінің сәтті болуы анықталады. Сыртқы факторлар, кәсіпорынға тәуелсіз, олар мемлекет пен нарықтың әсерінен құралады.

Осыған байланысты кәсіпорынның бәсекеге қабілетінің деңгейінің артуына әсер ететін басты факторларды анықтауға болады:

- өндірістің ұйымдық-басқарушылық, материалдық-техникалық, логистикалық деңгейлері;
- маркетинг деңгейі, жарнаманы, кәсіпорынның ақпараттық қамсыздандырылуын қоса алғанда тауарды жылжытуға шығындар;
- тұтынушылардың талаптарына, техникалық шарттар мен стандарттарға, және ең бастысы экология тұрғысынан нормативтік талаптарға сәйкес келетін өнімнің сапасы;
- кепілдемемен қамтамасыз ету, тауарды жеткізу мерзімі (өңдеу, жасау, сату), сервисті

ұйымдастыру ;

- өндірушінің имиджі, бренд жасау, сауда маркасы, өнімінің авторлық құқығы;
- кәсіпорын шығаратын тауарға деген ішкі және сыртқы тұтынушылардың сұраныс көлемі, яғни өнімнің экспортқа бағытталуы;
- өнімді сатып алушы жақтың персоналық оқытуды қамтамасыз ету;
- кәсіпорынның тауарға беретін кепілдеме мерзімі, тауардың өзіндік құны мен сату бағасы, төлем шарттары ;
- өнімнің инновациялық сипаты, тауар немесе қызмет түрінің жаңашылдығы, сондай-ақ нақты нарықта шығарған тауардың өзектілігі;
- тұтынушының тауар (қызмет түрі) жайында хабарлылығы;
- елдің макроэкономикалық саясаты.

Қорыта келгенде, кез келген салада шаруашылық субъектілердің қызмет етуі мен бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтаушы факторлар арасындағы ең маңыздысы бизнестің дамуына, яғни дамыған нарықтық инфрақұрылым, жағымды фискалдық және ақша-несие саясаттары сияқты, жалпы экономикалық жағдай жасаушы мемлекеттік реттеу болып табылады. Дегенмен де, біздің ойымызша әлемдік бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу үшін кәсіпорындардың өз әрекеттерінің маңызы басымырақ. Кәсіпорын – бұл экономиканы бәсекеге қабілетті етуші нағыз күш. Сондықтан, үкімет өзінің макроэкономикалық құралдарымен экономиканың дамуына немесе керісінше, әсер ете алғанымен де, осы елде жұмыс жасаушы кәсіпорындардың өз әрекеттері мен стратегиясынсыз, елді бәсекеге қабілетті ете алмайды.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасы Президенті- Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың ««Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы
- 2 Л.С. Бляхман, А.А. Абишев. Конкурентоспособность: теория, методология, практика. Алматы, Экономика, 2008
- 3 К.А. Сагадиев, А.М. Сейтказиева, Г.Ж. Нурмуханова Конкурентоспособность национальной экономики: организационно-экономический механизм формирования казахстанской модели: Монография./.: Университет Международного бизнеса. Алматы, 2006
- 4 Сабден О. Конкурентоспособная экономика и инновации: Монография. – Алматы, 2009.-152б

References

- 1 Kazakstan Respublikasi Prezidenti – Elbasy N.A. Nazarbaevtyñ ««Kazakstan-2050» Strategyasi kaliptaskan memleketin zhana sayasi bagiti» attı Kazakstan halkına Zholdaui
- 2 L.C. Blyahman, A.A. Abishev. Konkurentosposobnost: teoriya, metodologiya, praktika. Almaty. Ekonomika, 2008. -640s.
- 3 K.A. Sagadiyev, A.M. Seitkaziyeva, G.ZH. Nurmuhanova: Konkurentosposobnost natsionalnoi ekonomiki: organizatsionno-ekonomicheski mehanizm formirovaniya kazahstanskoi modeli: Monografya. – Almaty, 2009224 s.
- 4 O. Sabden. Konkurentosposobnaya ekonomika i innovatsii: Monografya. – Almaty, 2009.– 152 s.